

Halina Mielicka

Lenistwo jako zjawisko społeczne

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 12, 35-42

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Halina Mielicka

LENISTWO JAKO ZJAWISKO SPOŁECZNE

Zakładam, że lenistwo nie jest sprawą prywatną jednostki, ale jest zjawiskiem społecznym. Denotacja lenistwa w kulturze polskiej związana jest z postawą dezaprobaty społecznej i jako taka może być powiązana z systemem kar odnoszących się do zachowań oraz osobowości społecznej jednostki (por. O. Lipkowski 1987, s. 115). Lenistwo traktowane jako zjawisko społeczne może być przeciwstawiane w opinii grupy pracowności związanej z aprobatą społeczną i systemem nagród. Lenistwo związane jest więc z wzorami zachowań, które możemy określić jako przyjęte w danej grupie społecznej sposoby reagowania jednostek odgrywających dane role społeczne w określonych sytuacjach społecznych. Wiedza jednostek na temat opinii grupy obejmuje zarówno przyjęte wzory zachowań (scenariusze), jak i sytuacje, do których te wzory się odnoszą.

Doświadczenia jednostek zmieniają wzory zachowań, ponieważ są mniej lub bardziej dokładną realizacją sposobów reagowania przypisanych do sytuacji społecznej. Wzory zachowań mają charakter względny, gdyż wynikają z wiedzy jednostek oraz jej doświadczeń. Związane są jednak z grupą społeczną, do której jednostka należy. Przyjmuję, że grupą społeczną można nazwać co najmniej trzy osoby, które uwikłane są w interakcje społeczne, przebiegające według przyjętego i akceptowanego wzoru zachowań, oraz mają poczucie własnej odrębności. Względność wzorów zachowań może wynikać z zasady odrębności oraz procesów obiektywizacji znaczeń przypisywanych zachowaniom jednostek. Wzór zachowań można określić jako ponadjednostkowy, impersonalny, ale zaakceptowany i przyjęty przez jednostkę w jej doświadczeniu rzeczywistości społecznej, schemat postępowania przypisany do sytuacji społecznej i obowiązujący w danej grupie (por. K. Żygulski 1975, s. 123).

Przejmowanie i akceptacja wzoru zachowań związane są z procesem internalizacji, ale mogą też być związane z autorytetem (np.: z tradycją, władzą, prestiżem) oraz przymusem (np.: potrzebą akceptacji, rozumianą jako konieczność podporządkowania się opinii grupy). Procesy socjalizacji związane są z przejmowaniem wzorów zachowań obowiązujących w danej grupie społecznej i społeczeństwie.

Socjalizacja przebiega kanałami nieświadomego i świadomego przekazywania dorobku społecznego jednostkom. Nieświadome przekazywanie wzorów

zachowań obowiązujących w społeczeństwie związane jest z mechanizmami naśladownictwa (por. R. Linton 1975, s. 112). Podstawą jest obserwowalność zachowań innych ludzi znajdujących się najbliżej osoby socjalizowanej. Obserwowalność zachowań w grupach pierwotnych nie musi łączyć się z refleksją, ale może łączyć się z próbami powielania zachowań odnoszących się do konkretnych sytuacji społecznych. To właśnie powtarzalność sytuacji, w których znajduje się socjalizowana jednostka, określa zakres obserwowalności zachowań, co znowu daje możliwość naśladownictwa. Sytuacje, które zdarzają się rzadko, rzadko też są obserwowalne, a to nie daje podstaw do podejmowania prób naśladownictwa. Często pojawiające się sytuacje powodują powtarzanie przez jednostkę socjalizowaną zachowań zaobserwowanych u innych ludzi. Częstotliwość reakcji prowadzi do powstania nawyków, które mogą być odbierane jako mechaniczne reagowanie na bodźce wynikające z zaistniałej sytuacji. Brak odbierania tych bodźców, a więc sytuacji, czyli także możliwości powstania nawyków, to brak przejęcia przez jednostkę wzorów zachowań. Z tego punktu widzenia lenistwo może być definiowane jako brak przejęcia w procesie socjalizacji wzorów zachowań określanych w społeczeństwie jako pracowitość. Ten brak wyjaśniany może być niezaimplementowaniem sytuacji prowadzących do powstania nawyku, ale i zasadą odrębności danej grupy społecznej.

Proces socjalizacji nie jest jednak jednolity i trudno wyobrazić go sobie jako linearne przechodzenie przez jednostkę szczebli rozwoju społecznego. Można przebieg tego procesu określić jako nawarstwianie się, nakładanie nawyków związanych z zaistnieniem określonych sytuacji społecznych (por. P. L. Berger, T. Luckmann 1983, s. 217). Problem polega na tym, że w procesie socjalizacji jednostki spotykają się z sytuacjami, których częstotliwość występowania może być różna obiektywnie i subiektywnie. Obiektywność tej częstotliwości związana jest z przekonaniem subiektywnymi jednostki, że wszyscy przedstawiciele danego społeczeństwa często znajdują się w podobnych sytuacjach i wszyscy mniej lub bardziej podobnie na te sytuacje reagują. Nie musi to być zgodne z rzeczywistością społeczną, ale jako, że jest zgodne z powszechnie obowiązującymi przekonaniem, w świadomości jednostki staje się obiektywne. Przejmowanie w procesie socjalizacji opinii i stereotypów społecznych na temat zachowań innych ludzi przyjmuje formę zdań głoszących, że wszyscy ludzie z „natury” są leniwi lub że wszyscy ludzie z „natury” są pracowici. Zdania takie dają podstawy do tworzenia przez jednostkę ciągów motywacyjnych związanych z podejmowaniem działań społecznych. Są one więc związane z hierarchią systemów wartości, z osądami moralnymi i sposobami interpretowania własnych zachowań jednostki, jak i zachowań innych ludzi.

Interpretacja zachowań może być związana z funkcjonowaniem w kulturze danego społeczeństwa opozycji: lenistwo – pracowitość. Tak więc: 1. Lenistwo może być definiowane jako postawa akceptacji przez jednostkę opinii grupy społecznej na temat leniwej „natury” człowieka; 2. lenistwo może być definiowane jako postawa oporu jednostki wobec wymaganej przez grupę społeczną realizacji idei pracowitości.

Wzory zachowań zobiektywizowane są poprzez normy, które tworzą całe systemy idei i ideałów społecznych. Normy zachowań mają charakter powinnościowy, który odnosi się do działań jednostek odgrywających dane role społeczne w określonych sytuacjach. Zgodnie z tym założeniem normy rozumiane jako idee pozwalają jednostce formułować oceny odnoszące się do prawidłowego (w mniemaniu grupy społecznej) odgrywania roli społecznej. Jednostka, która interpretuje zachowania swoje i innych ludzi poprzez normy, posługuje się przede wszystkim wiedzą na temat ideału odgrywania danej roli oraz własnym doświadczeniem. Wiedza ta ma charakter ponadjednostkowy, zobiektywizowany i zgeneralizowany (por. S. Ehrlich 1994, s. 87). Obejmuje postawy, opinie i sądy odnoszące się do deklarowanej sfery zachowań przedstawicieli własnej grupy społecznej oraz innych grup. Zobiektywizowanie i zgeneralizowanie norm zachowań (poprzez wiedzę o nich) związane jest z obowiązującymi w grupie społecznej systemami interpretacji, a więc z nadawaniem znaczeń postępowaniu ludzi. W tym znaczeniu normy są czynnikiem utrzymującym integrację grupy społecznej z punktu widzenia czasu (przekaz ponadpokoleniowy) i przestrzeni (typy więzi społecznej).

Normy, rozumiane jako idee, nie są realizowane w rzeczywistości społecznej, chociaż do ich realizacji ciągle się dąży. Sformułowane są kategorycznie i jako nakazy, a jeszcze częściej zakazy, związane są z pełnieniem ról społecznych, wprowadzają bowiem sposoby wartościowania zachowań ludzi, a więc systemy sankcji. Tak jak nie ma w rzeczywistości społecznej człowieka realizującego ideał pracowitości, tak i nie ma realizującego ideał lenistwa. Zobiektywizowane i zgeneralizowane normy, mimowolnie i przeciwnie do oczekiwań grupy społecznej, wprowadzają względność: ograniczoność i sytuacyjność odnoszącą się do interpretacji działań jednostek (por. T. Parsons 1971, s. 21).

Lenistwo jako sposób manifestowania przez jednostkę normy może być związane z niemożliwością realizowania ideału pracowitości. Niemożliwość ta może mieć naturę indywidualną (sprawność fizyczna i psychiczna jednostki związana z odgrywaniem roli społecznej) lub społeczną, rozumianą jako bunt, wycofanie i (lub) rezygnacja z obowiązującego ideału pracowitości na rzecz konkurencyjnego ideału obowiązującego w grupie odniesienia (por. W. Okoń 1981, s. 159).

Interakcje społeczne są to wzajemne oddziaływania przedmiotowe i podmiotowe, które zachodzą między bezpośrednio lub pośrednio komunikującymi się jednostkami. Niezwykle ważne jest tu założenie odnoszące się do komunikowania się jednostek, które w interakcjach przybiera formę przekazywania informacji opartych na zasadach kodowania i dekodowania symboli kulturowych. Wydaje się, iż podstawą komunikowania jest znajomość kodu przekazywanej informacji. Ta znajomość kodu daje podstawę do świadomego, jak i nieświadomego przekazywania całych systemów znaczeń, które pozwalają odczytać nie tylko intencje partnera interakcji, ale i narzucić scenariusz jej przebiegu. Kodom werbalnym towarzyszą kody pozawerbalne, które pozwalają partnerom interakcji rozpoznać prawdę i fałsz, czyli przez odniesienie do spójności kodów i odniesienie do obserwowanej rzeczywistości, odczytać intencję partnera. Symbolizowanie związane z przekazywaniem informacji tworzy swoiste pole znaczeniowe, które poprzez brak ostrości swoich granic, przywołuje różnego rodzaju motywacje, odnoszące się do interpretacji interakcji oraz do nadawania znaczeń postawom manifestowanym przez jednostki. To właśnie jest, jak się wydaje, powodem tego, że interakcje można traktować jako odgrywanie ról społecznych, a raczej jako realizację scenariusza zachowań przypisanego do sytuacji osoby grającej daną rolę społeczną. Scenariusz tych zachowań jest jeden, to znaczy, że obowiązuje wszystkie osoby, które znajdują się w określonych sytuacjach społecznych i odgrywają konkretne role społeczne. Systemy znaczeniowe przypisywane temu scenariuszowi są powodem nadawania różnych interpretacji zachowaniom, a więc sprawiają wrażenie istnienia wielu indywidualnych wersji odgrywania roli społecznej. Większość ról społecznych, poprzez sam fakt ich odgrywania, związana jest z aktywnością konieczną dla realizowania scenariusza. Prawa i obowiązki związane z pełnieniem roli społecznej określają granice aktywności jednostki. Przejawia się to w interpretowaniu i ocenianiu stopnia realizacji przez jednostkę oczekiwań grupy społecznej związanych z wykonywaniem danej roli. Odgrywanie ról zgodnie ze scenariuszem uważane jest za „normalne” i jako takie staje się obojętne z punktu widzenia interpretowania i oceniania zachowań jednostki. Jest „niezauważalne” społecznie, ponieważ nie łączy się z tym ani system nagród, ani system kar. Jakikolwiek odejście od tej „normalności” uważane jest przez grupę za dewiację i wywołuje reakcje związane symbolicznie z interpretacją zachowań. Konsekwencją dla jednostki może być przymus skierowany na realizację roli społecznej. Jedną z form takiego przymusu jest dezaprobata, która może się wyrażać w zaklasyfikowaniu tej jednostki jako niechętnej roli. Niechęć do odgrywania danej roli może być zinterpretowana jako bierność, brak aktywności, a więc jako lenistwo. Wtedy, gdy bierność nie jest poparta symbolami niechęci, ale związana jest z manifestowaniem przez jednostkę

zainteresowania rolą, mówimy o lenistwie, a nawet „wrodzonym” lenistwie. W tym rozumieniu człowiekiem leniwym można nazwać takiego, który symbolicznie, kodami werbalnymi i pozawerbalnymi, manifestuje swoje zainteresowanie rolą społeczną, ale korzysta przede wszystkim z praw przypisanych do tej roli, a ociąża się z realizacją obowiązków z nią związanych. Mamy więc do czynienia z dysonansem interpretacji odgrywania przez jednostkę danej roli społecznej. Dysonans ten dotyczy zaś przede wszystkim scenariusza zachowań.

W rzeczywistości społecznej mogą się zdarzyć takie sytuacje, w których role społeczne związane są a priori z przekonaniem o braku aktywności ludzi grających te role. Przypisywanie jednostce danej roli jest więc mechanicznym oczekiwaniem braku aktywności, „próżniactwa”, „pasożytnictwa” i lenistwa. Interpretacja zachowań może być związana zarówno z klasami i warstwami społecznymi, jak i kategoriami zawodowymi oraz subkulturami (por. T. Veblen 1971, s. 2 n.). Mogą więc istnieć, jako stereotypy społeczne, przekonania o lenistwie i „próżniactwie” arystokracji, kleru, inteligencji (co dotyczy przede wszystkim „wolnych zawodów”), ale też i bezrobotnych, młodzieży, szczególnie tej z kontrkultur i grup kontestacji oraz urzędników (stereotyp rolników) i rolników (stereotyp mieszkańców miast), a także przestępców, złodziei, „zielonych ptaszków” i „opryszków różnej maści”.

Niektóre role społeczne mogą zawierać w sobie wzory zachowań, które bazują na postawach nonkonformizmu i związane są z oczekiwaniem, że odgrywająca je jednostka będzie ciągle niezwykle twórcza i ciągle będzie przekraczała granice wyznaczone „normalnością”. Zachowania związane z tego rodzaju rolami też są określone przez scenariusze norm, ale pole znaczeniowe tych wzorów zachowań jest niezwykle płynne, a interpretacja staje się sprawą „zbiorową” i angażuje prawie wszystkich przynależnych do danego społeczeństwa. Odgrywanie takich twórczych ról społecznych dotyczy osób genialnych i związane jest raczej z oczekiwaniem realizacji czegoś więcej niż ideału określonego systemem wartości przyjętych w grupie, ale oczekiwania grupy są tu zazwyczaj większe od możliwości realizowania tych oczekiwań przez jednostkę. I pojawia się wtedy coś niezwykle. Osoby, które odgrywają takie role twórcze, publicznie przyznają się do swojego lenistwa. Motywują to odgrywanie chęcią szybkiego realizowania obowiązków. Motywacje takie można nazwać „pracowitością dla lenistwa”. Trzeba przyznać, że brzmi to trochę przekornie i traktowane jest też z „przymrużeniem oka”. Ale kryje się za tym jeszcze bardziej przekorna postawa, która odnosi się nie tylko do interpretacji zachowań jednostek, ale i procesów zachodzących w społeczeństwie, cywilizacji technicznej i kulturze. Postawa ta zakłada, że nie byłoby społeczeństwa, cywilizacji i kultury, gdyby człowiek nie był z „natury” leniwy. Chęć zaspokojenia potrzeb indywidualnych, społecznych i kulturowych nie wyjaśnia bo-

wiem dostatecznie rozwoju cywilizacji technicznej. Obiegową stała się już opinia, że od neolitu człowiek nic nowego nie wymyślił, a tylko udoskonalał swoje wynalazki tak, że stają się coraz bardziej skomplikowane. Czynił to po to, aby mieć coraz więcej czasu wolnego, nawet kosztem swojego środowiska przyrodniczego. Nie potrzeby są więc mechanizmem, który powoduje postęp, ale „wrodzone” lenistwo i dążenie do tego, aby konieczna z punktu widzenia zaspokajania potrzeb aktywność człowieka, fizycznie i czasowo ograniczona została do minimum.

Możemy się zgodzić z tym, że rozwój cywilizacji technicznej powoduje, iż człowiek może ograniczyć czas pracy oraz rozszerzyć oraz urozmaicić spędzanie czasu wolnego. Można nawet postawić tezę, że im bardziej zmechanizowana jest sfera działania człowieka, tym bardziej czuje się on wolny. Na co dzień zdobycze cywilizacji technicznej zapewne ułatwiają życie i upraszczają je, ale chyba jednak nie rozwiązują problemów i nie pomniejszają kłopotów. Może więc nie lenistwo jest celem wynalazków i powodem rozwoju cywilizacji technicznej, ale poczucie wolności związane z możliwością wyboru sposobu pracy oraz sposobu spędzania czasu wolnego.

Dodatkowym problemem naszych czasów są tak zwane gadżety, czyli przedmioty, które wydają się być konieczne ze względu na sposób zaspokajania potrzeb, nawet mających charakter potrzeb egzystencjalnych. Są jednak tylko przedmiotami materialnymi, które symbolizują styl życia. Związane są z wartościowaniem stanu posiadania i tworzą hierarchię pozycji społecznych niezależną od stratyfikacji społecznej i indywidualnych cech osobowości.

Wnioski

Wzory zachowań jako schematy postępowania przypisane do konkretnej roli społecznej są ponadjednostkowe, chociaż realizowane są przez jednostki, które na różne sposoby dostosowują się do nich. Zasadą pozwalającą jednostce identyfikować się z grupą społeczną jest przejmowanie tych wzorów i ich akceptacja. Przejmowanie wzorów zachowań związane jest z ich nauką i przyswojeniem, aż do powstania reakcji nawykowych. Jednostka, dzięki internalizacji, nie odczuwa schematu zachowań jako czegoś narzuconego i zewnętrznego w stosunku do niej. Konsekwencją jest ponadpokoleniowe trwanie wzorów zachowań przypisanych rolom społecznym. Przeszłość określa więc zarówno prawa i obowiązki związane z odgrywaniem ról, jak i scenariusze zachowań odnoszące się do sytuacji społecznych. Przeszłość jest jednak nie uświadamianym przez jednostkę aspektem teraźniejszości. Z punktu widzenia ponadpokoleniowego trwania wzory zachowań stają się zwyczajami i obyczajami, które obowiązują wszystkich przedstawicieli danego społeczeństwa.

Reasumując, można stwierdzić, że lenistwo jest zjawiskiem społecznym i w wielu sytuacjach społecznych związane jest z funkcjonowaniem norm i wzorów zachowań.

1. Lenistwo jest to świadome manifestowanie przez jednostkę oporu wobec obowiązujących w danej grupie społecznej norm zachowań:

a) lenistwem nazwany może być brak akceptacji idei obowiązujących w grupie przynależności;

b) lenistwo może być związane z brakiem społecznej możliwości (stereotypy związane z pozycją i podziały wynikające ze stratyfikacji) realizacji ideału pracowitości obowiązującego w społeczeństwie;

c) lenistwo może być rozumiane jako brak indywidualnej możliwości realizacji ideału pracowitości obowiązującego w danej grupie.

2. Lenistwo może być to, świadome lub nie, manifestowanie przez jednostkę oporu wobec wzoru zachowań obowiązującego w danej grupie:

a) manifestowanie oporu związane może być z odgrywaniem roli społecznej, która niechętnie podejmowana jest przez jednostkę:

– lenistwem możemy nazwać „ociąganie” się w spełnianiu obowiązków związanych z daną rolą;

– lenistwem możemy nazwać rezygnację z pewnego przynajmniej zakresu praw związanych z odgrywaniem roli, chociaż rezygnacja ta związana jest raczej z pluralizmem wartości;

b) lenistwem możemy nazwać akceptację praw związanych z daną rolą, która manifestowana jest przez zainteresowanie rolą, przy jednoczesnym deklaratywnym tylko spełnianiu obowiązków;

c) lenistwem możemy nazwać akceptację praw związanych z daną rolą społeczną, ale manipulowanie interakcją tak, aby obowiązki z niej wynikające realizował ktoś inny.

Literatura

- Berger P. L., Luckmann T. (1983) *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa.
- Ehrlich S. (1994) *Dynamika norm. Podstawowe zagadnienia wiążących wzorów zachowań*, wyd. 2, Warszawa.
- Linton R. (1975) *Kulturowe podstawy osobowości*, Warszawa.
- Lipkowski O. (1987) *Resocjalizacja*, wyd. 3, Warszawa.

-
- Okoń W. (1981) *Słownik pedagogiczny*, wyd. 2 zm. i rozsz., Warszawa.
- Parsons T. (1971) *Szkice z teorii socjologicznej*, Warszawa.
- Veblen T. (1971) *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa.
- Żygulski K. (1975) *Wartości i wzory kultury. Rozważania socjologa*, Warszawa.